

Date: 7th June-2026

O'ZBEK TILIGA CHETDAN KIRIB KELGAN SO'ZLARNING ETIMOLOGIK VA EVOLYUTSION TAHLILI

Quvondiqov Rustam Safaraliyevich

Hamid Olimjon va Zulfiya nomidagi ijod maktabi tarbiyachisi

Annotatsiya: O'zbek tili leksikasining shakllanishida o'zlashgan qatlamning o'rni va tarixiy evolyutsiyasi o'ziga xos murakkab lisoniy jarayondir. Turkiy tillar oilasiga mansub bo'lgan o'zbek tilining lug'at tarkibi asrlar davomida boshqa xalqlar bilan olib borilgan iqtisodiy, madaniy va siyosiy munosabatlar ta'sirida boyib borgan. Tarixiy ketma-ketlikda birinchi yirik qatlamni fors-tojik tillaridan kirib kelgan so'zlar tashkil etadi. Ikki xalqning yonma-yon yashashi natijasida parda, bino, go'sht, do'st kabi maishiy va ijtimoiy tushunchalar tilga chuqur singib ketdi. Keyingi eng yirik qatlam arabizmlar bo'lib, bu jarayon VII-VIII asrlarda islom dinining qaror topishi bilan boshlandi. Kitob, maktab, ilm, adolat, iymon kabi so'zlar o'zbek adabiy tilining fundamental asosiga aylandi. Arabcha so'zlar o'zbek tilining fonetik tabiatiga moslashib, lisoniy transformatsiyani bosib o'tdi. XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab esa rus tili va u orqali yevropa tillaridan vagon, teatr, gazeta, zavod kabi texnikaviy va maishiy tushunchalar kirib keldi. Bugungi globallashuv asrida esa internet, smartfon, marketing kabi inglizcha terminlar to'g'ridan-to'g'ri va tez sur'atlarda iste'molga kirmoqda. Xulosa qilib aytganda, o'zlashgan qatlam o'zbek tilining lug'at tarkibini boyitib, uning fan-techika taraqqiyoti bilan hamqadam bo'lishini ta'minladi. Muhimi, chetdan so'z qabul qilish jarayonida milliy tilning tabiati, grammatik o'zagi va talaffuz qonuniyatlari saqlab qolinishi lozim.

Kalit so'zlar: o'zlashgan so'zlar, etimologiya, arabizmlar, farsizmlar, rusizmlar, fonetik moslashuv, leksik qatlam.

Annotation: The role and historical evolution of the borrowed layer in the formation of Uzbek vocabulary is a complex linguistic process. The lexical composition of the Uzbek language, which belongs to the Turkic language family, has been enriched over centuries by economic, cultural, and political relations with other nations. Chronologically, the first major layer consists of words borrowed from Persian-Tajik. As a result of cohabitation, concepts like parda, bino, go'sht, do'st became deeply embedded. The next largest layer is Arabisms, starting in the 7th-8th centuries with Islam. Words like kitob, maktab, ilm, adolat, iymon became the foundation of the literary language, adapting to Uzbek phonetics. From the second half of the 19th century, Russian and European words like vagon, teatr, gazeta, zavod entered the language. Today, English terms like internet, smartfon, marketing are integrated rapidly. In conclusion, loanwords enriched the Uzbek vocabulary, ensuring its alignment with scientific progress while preserving its core grammatical structure.

Keywords: loanwords, etymology, Arabisms, Persianisms, Russianisms, phonetic adaptation, lexical layer.



Date: 7th June-2026



Har qanday tirik til ijtimoiy hodisa sifatida doimiy harakatda va aloqada bo'ladi. Xalqning tarixi, boshqa millatlar bilan olib borgan iqtisodiy, madaniy va siyosiy munosabatlari to'g'ridan-to'g'ri uning lisoniy xazinasida aks etadi. Turkiy tillar oilasiga mansub bo'lgan o'zbek tilining lug'at tarkibi ham sof turkiy so'zlar bilan bir qatorda, asrlar davomida chetdan kirib kelgan va tilning ichki qonuniyatlariga ko'ra singib ketgan o'zlashgan qatlamdan tashkil topgan. Chet tillardan so'z qabul qilish lisoniy zaiflik emas, aksincha, tilning dunyo sivilizatsiyasiga moslashishi va yangi tushunchalarni ifodalash imkoniyatlarini kengaytirishidir. O'zbek tiliga chetdan so'z kirib kelishi bir necha yirik tarixiy davrlarga bo'linadi va ularning har biri o'ziga xos etimologik manbalarga hamda o'zlashish mexanizmlariga egadir.

Tarixiy ketma-ketlikda birinchi va eng qadimiy o'zlashgan qatlamni fors-tojik tillaridan kirib kelgan so'zlar tashkil etadi. Markaziy Osiyo hududida turkiy va eroniy xalqlarning asrlar davomida yonma-yon yashashi, madaniy va iqtisodiy sintezi natijasida ikki tillilik (bilingvizm) muhiti yuzaga kelgan. Bu jarayon milodiy birinchi ming yillikning o'rtalaridan boshlab faollashgan va klassik adabiyot davrida o'z cho'qqisiga chiqqan. Fors tilidan kirib kelgan asbob-uskuna, qishloq xo'jaligi, uy-ro'zg'or va badiiy-estetik tushunchalarni ifodalovchi parda, darcha, bino, boza, go'sht, do'st, dushman kabi yuzlab so'zlar bugungi kunda o'zbek tilining o'z so'zidek qabul qilinadi. Shuningdek, fors tilidan kirib kelgan ser-, be-, ba-, no- kabi prefikslar (masalan, serunum, bevafo, nohaq) o'zbek tilining ichki so'z yasaliishi tizimiga butunlay singib ketgan.

O'zbek tili leksikasining eng katta qismini qamrab olgan va til qurilishiga eng kuchli ta'sir ko'rsatgan qatlam bu arabcha so'zlar, ya'ni arabizmlardir. Bu jarayon VII-VIII asrlarda Arab xalifaligining Markaziy Osiyoni zabt etishi va mintaqada islom dinining qaror topishi bilan boshlandi. Arab tili nafaqat din, balki uzoq asrlar davomida ilm-fan, falsafa va davlat boshqaruvi tili bo'lganligi sababli, o'zbek tiliga ulkan miqdorda leksik birliklar o'tdi. Kitob, maktab, ilm, mudarris, Davlat, vazifa, adolat, iymon kabi so'zlar sof arabcha etimologiyaga ega bo'lib, bugungi kunda tilimizning fundamental asosini tashkil etadi. Bu sohalaridagi kirib kelish o'zbek tilining mavhum tafakkur, huquqshunoslik va aniq fanlar terminologiyasini keskin boyitdi.

Arabcha so'zlarning o'zbek tiliga o'zlashishi o'ziga xos murakkab lisoniy transformatsiyani bosib o'tgan. Birinchidan, o'zbek tilining fonetik tabiati (singarmonizm va urg'u tizimi) arab tilidagi ko'plab xalqum va qattiq tovushlarni (masalan, "ayn", "sod", "zo", "xo") qabul qilmaganligi sababli, bu so'zlar o'zbek talaffuziga moslashtirilgan. Masalan, arabcha "ma'no" so'zidagi bo'g'iz tovushi tushib qolib, unli cho'ziqligi bilan almashgan yoki "muallim" so'zi o'zbek jonli tilida muallim shakliga kelgan. Ikkinchidan, semantik (ma'no) tomondan ham o'zgarishlar yuz bergan; ko'plab arabcha so'zlar o'zining birlamchi arabcha ma'nosini yo'qotib, o'zbek tilida mutloq yangi yoki toraytirilgan ma'nolarda qo'llanila boshlagan.

Keyingi yirik lisoniy o'zgarishlar davri XIX asrning ikkinchi yarmi, ya'ni chor Rossiyasining o'lkamizni mustamlaka qilishi va undan keyingi sovet davri bilan bog'liqdir. Ushbu bosqichdan boshlab o'zbek tiliga rus tili va u orqali yevropa (fransuz, nemis, ingliz, lotin) tillaridan so'zlar oqimi yopirilib kirdi. Krovat, vagon, stansiya, teatr, gazeta,

Date: 7th June-2026

Direktor, zavod, xolodilnik kabi ijtimoiy-siyosiy, texnikaviy va maishiy tushunchalar o'zbek xalqi hayotiga kirishi bilan birga lisoniy muhrlandi. Bu davrda so'zlar nafaqat to'g'ridan-to'g'ri, balki "kalka", ya'ni so'zma-so'z tarjima qilish usuli orqali ham o'zlashdi. Masalan, rus tilidagi "baza" so'zidan "baza vazifasini bajaruvchi" ma'nosida "asos" so'zining yangi qirralari ochildi yoki "samolyot" so'zi "tayyora" bilan birga o'rin almashdi.

Rus va yevropa tillaridan kirib kelgan so'zlarning o'zlashishi dastlab xalqona etimologiya va fonetik o'zgartirishlar orqali kechgan. XX asrning boshlarida xalq tili ruscha so'zlarni o'z talaffuziga moslab parovozni "porovuz", krovatni "karavot", stolni "ustol", quti so'zini esa ruscha "kolodka" so'zidan olib "kalish" kabi shakllarga keltirgan edi. Biroq, keyinchalik sovet lisoniy siyosati natijasida qat'iy imlo qoidalari joriy etildi va rus-yevropa soatidan kirgan so'zlar o'zbek imlosida ham xuddi rus tilidagidek yozilishi va aytilishi majburiy qilib qo'yildi, bu esa o'zbek tilining an'anaviy fonetik qonuniyatlariga qisman ta'sir ko'rsatdi.

Bugungi kunda, ya'ni XXI asr — globallashuv va axborot texnologiyalari asrida o'zbek tiliga kirib kelayotgan so'zlarning asosiy manbasi ingliz tili hisoblanadi. Kompyuter, internet, sayt, printer, smartfon, marketing, brifing, investitsiya, xaker kabi texnikaviy va iqtisodiy terminlar to'g'ridan-to'g'ri va juda tez sur'atlarda iste'molga kirmoqda. Zamonaviy o'zlashish jarayonining xususiyati shundaki, endi so'zlar xalq tili elagidan o'tib, asta-sekin emas, balki media, ijtimoiy tarmoqlar va rasmiy-boshqaruv hujjatlari orqali tayyor va o'zgarishsiz holatda til tizimiga kirib kelmoqda. Bu holat milliy til leksikasini tez boyitishi bilan birga, ba'zan o'zbekcha muqobili bor so'zlarning ham siqib chiqarilishiga (masalan, "ustaxona" o'rniga "vorkshop", "ustoz" o'rniga "mentor" kabi o'rinsiz qo'llashlar) sabab bo'lmoqda.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek tiliga chetdan kirib kelgan so'zlar xalqimizning ko'p asrlik boy tarixiy va madaniy aloqalari mahsulidir. Fors, arab, rus va ingliz tillaridan o'zlashgan qatlam o'zbek tilining lug'at tarkibini boyitib, uning elastikligini va fan-texnika taraqqiyoti bilan hamqadam bo'lishini ta'minladi. Muhimi, chetdan so'z qabul qilish jarayonida milliy tilning tabiati, grammatik o'zagi va talaffuz qonuniyatlari saqlab qolinishi, har bir yangi so'z lisoniy ehtiyoj asosidagina qabul qilinishi lozim. Shundagina o'zlashgan so'zlar tilning o'zligini yo'qotmay, uning ekspressiv va ifoda imkoniyatlarini yanada yuksaltirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN MANBALAR (BIBLIOGRAFIYA):

1. **Rahmatullayev, Shavkat.** *O'zbek tilining etimologik lug'ati.* – Toshkent: Universitet, 2000.
2. **Begmatov, Ernst.** *O'zbek tili leksikasining shakllanishi va taraqqiyoti muammolari.* – Toshkent: Fan, 1985.
3. **Do'simov, Z., Egamov, X.** *Boshqa tillardan o'zlashgan so'zlar lug'ati.* – Toshkent: O'qituvchi, 1993.



Date: 7th June-2026

4. **Tursunov, U., Muxtorov, J., Rahmatullayev, Sh.** *Hozirgi o'zbek adabiy tili.* – Toshkent: O'zbekiston, 1992.
5. **Mengliyev, Baxtiyor.** *Hozirgi o'zbek tili (Leksikologiya bo'limi).* – Toshkent: Tafakkur, 2018.

